

ADALÉKOK GÁRDONYI GÉZA ÍRÓI MUNKÁSSÁGAHOZ

NAGY SÁNDOR

I.

Gárdonyi Géza győri újságíróskodása idején (1886—1888) jelentkezett először önálló kötetekkel. Az 1886-ban megjelent *Szerelmes történetek* után 1888-ban adta ki két füzetben a *Száz novella* című kötetét, amelynek darabjai még nem közelítik meg a későbbi Gárdonyi-novellákat, de magukon viselik a kezdő író szárnypróbálgatásának sok jellegzetességét. Kutatásaim közben találtam meg a *Száz novella* eredeti példányát (Gárdonyi Sándornak, az író fiának tulajdonában), amelynek első kötetében Gárdonyi Géza eredeti, kézírásos javításaira bukkantam. Az *Egy gyilkos a ki nem gyilkolt* című novella (Gárdonyi Géza: *Száz novella*, Győr 1888. I. kötet 69—73. oldal) javított változata azért figyelemre méltó, mert tanúskodik az író alkotó módszeréről, alakuló írásművészetéről. Jól megfigyelhetjük a nyelvi tömörítésre való törekvést, a bonyolultabb mondatszerkesztés helyett az egyszerűsítést, amely későbbi novelláinak jellemző sajátossága lesz. A novella átalakított változata üdőbb, pergő ritmusú, és mutatja azt is, hogy Gárdonyi fokozatosan elfordulva elődei szokványos nyelvi fordulataitól kialakította novelláinak formáját, amelyeknek jellemzője a közvetlen exponálás, az egyszerűség és a határozott vonalvezetés.

Az alábbiakban közöljük a novella két változatát, az eredeti szövegben dőlt betűvel jelezzük azokat a szövegrészeket és szavakat, amelyeket az író elhagyott vagy megváltoztatott, az új szövegben pedig dőlt betűvel jelezzük a változtatott szavakat és a betoldott szövegrészeket. Ahol még a kézírásos szövegben is történtek javítások, azt szögletes zárójelbe tettük. A közölt szövegekben megtartottuk az eredeti helyesírási formákat.

1. Az eredeti szöveg:

Egy gyilkos a ki nem gyilkolt

Ott ült Ali Hasszán a bölcs kadi a zöld selyempárnán keresztbevetett lábakkal; szemei a nagy sárgarezes nargilénák oszlopban fel szálló kék füstjére voltak irányulva; nagyon érdekes volt az ebben a percben, midőn a napsugár fényes aranyávot bocsátott be az ablakon, a füstoszlop derekán keresztül.

A terem nyitott ajtajánál néhány törvényszolga állott. Az udvarnak azt a részét, a hol a kalodák heverték és az akasztófaul szolgáló kiszáradt fügefafa, — a teremből jól lehetett látni; kellett is, mert az ítéleteket csakis a kadi szemei előtt lehetett pontosan végrehajtani.

Jó ideig nem jött panaszos. A meleg terem csendjét csak egyszer zavarta meg Juszuf a főpecér, midőn naptól barnult izmos karján szétcsapott egy szunyogot.

Azonban a nap mégsem nyugodhatott le törvénytétel nélkül: az udvaron ugatni kezdtek a kutyák.

A kadi elé poros fáradt muzulmán lépett, öltönyein ragyogott a zsír, kezében egy bottá meredt kígyót tartott.

— Bölcs kadi, én nagy bűnös vagyok! monda szomorun.

A bölcs kadi egyet pöffentett a nargilé szattyánszárából s megnézte a vastag borostyánszopókát, nem kell-e még tollal kitisztítani.

Az idegen folytatá:

— A Zaharán egy bűvészt találtam. Ott feküdt a porban, a tevéje mellett szomjan, elveszéshez közel. — Száraz, kicserepedett ajkai így susogtak: „Adj innom, mert meghalok”. Nekem volt vizem, de a helyett, — hogy rögtön adtam volna, így szólék hozzá:

— Emlékszel-e rám?

Fejével nemet intett.

— Én vagyok az a kíváncsi, aki Kairóban megvettem tőled a kígyóbotot tíz aranyért. A kígyóbot megelevenedett, csaknem szörnyet-haltam ijedtemben. Akkor megint megkerestelek és megint vettem tőled egy kígyót, az is eleven lett, meg is harapott, szerencse, hogy nem voltak meg a méregfogai. Ismét felkerestelek. Elővettél egy eleven kígyót, megbüvölted, oly merev lett, mint az előbbieik; ezt is el akartad adni, de volt annyi eszem, hogy nem távoztam azonnal, — ez a kígyó is felelevenült.

A bűvész könnyörögve kért:

— Egy csepp vizet adj!

— Adok, de mondd meg nekem a titkodat, a Mózes titkát: hogyan teszed meredtté a kígyót?

A bűvészből már alig volt élet; aszott halavány arcza kékülni kezdte; oda kellett hajolnom hozzá, — hogy megérthessem szavait.

— A titok egyszerű: fogj Naja Hajé-kígyót; vedd ki a méregfogát, nyomd meg ujjaddal a tarkóját és azonnal megmerevedik, de magához fog térni néhány percz múlva; egy nap százszor is bottá változtathatod. Vizet adj! vizet!

Előtte hevert egy Naja Hajé. A kíváncsiság erősebb volt bennem, mint a könnyörület: felkaptam a kígyót; csapkolódott, gyűrűket dobált a karom körül, de azért el tudtam fogni a fejét, megnyomtam a tarkóját, abban a pillanatban olyan meredt lett mint a vessző; suhogtattam a nélkül, hogy meghajlott volna; megcsaptam vele a földet, — kettétörött.

Csak most futottam a vizes tömlőért, mely tevéem árnyékos oldalán csüggött, vittem a bűvészhez, és kínáltam vele, de bizony az nem ivott, — meg volt halva.

Belenyomtam a szájába a vizet ráztam, könnyörögtem, sirtam előtte, hiába! minden hiába volt!

Hát most itt állok előtted kadi, veress a hátamra száz bambuszt, vagy büntess a mint akarsz, csak büntetlen ne bocsáss el, mert száz ördög ordítja a fülemben, hogy bűnös vagyok.

A bölcs kadi lenyomkodta ujjával a nargil parazsát s nyugodtan szólott:

— A korán mondja: *a* ki felebarátját a halálos veszedelemből ki-segíthetné, de nem segíti ki, az annak gyilkosául tekintessék. Eszerint te gyilkos vagy. Juszuf! Akaszd fel.

A következő percben ott kapalódzott a jámbor muzulmán a száraz fügefafa tetején.

A bölcs Kadi pedig *mintha mi sem történt volna*, mélázva nézte tovább a nargilé füstjének napsugártól aranyozott kékes gomolyait.

2. A javított változat:

A bölcs kádi

Ott ült Ali Hasszán a bölcs kadi a zöld selyempárnán keresztbevetett lábbal; szeme a nagy sárgarezes nargilénák oszlopban felszálló kék füstjét kísérte. *Nincs is annál érdekesebb a világon semmi.*

A terem nyitott ajtajánál néhány törvényszolga állott. Az udvarnak azt a részét, a hol a kalodák heverték és az akasztófául szolgáló kiszáradt fügefafa, — a teremből jól lehetett látni. *Kellett is. Mert az ítéleteket csakis a kadi szeme előtt lehetett pontosan végrehajtani.*

Jó ideig nem jelentkezett panaszos. A meleg terem csendjét csak egyszer zavarta meg Juszuf, a főpecér, midőn naptól barnult izmos karján szétcsapott egy szunyogot.

Azonban a nap mégsem nyugodhatott le törvénytétel nélkül: az udvaron ugatott a kutya.

A kadi elé poros, fáradt muzulmán lépett. *Az arcza sápadt. A szeme [i] álmatlan [ul] vörös [ek].* A kezében bottá meredt kigyót tartott.

— Bölcs kadi, nagy bűnös áll előtted! *mondotta szomorun.*

A bölcs kadi egyet pöffentett a nargilé szattyánszárából s megnézte a vastag borostyánszopókát, nem kell-e még tollal kitisztítani.

Az idegen folytatta:

— A Zaharán egy bűvészt találtam. Ott feküdt a homokban, a tevéje mellett *haldokolva.* — *Segíthetek-e rajtad, kérdeztem melléje térdelve. Az ember már alig lélekezett. Az ajka száraz volt, kicserepesedett. Az arcza mint a sárga viasz. Adj innom, mert meghalok — susogta alig hallhatóan. Nekem volt vizem, de a helyett, — hogy rögtön adtam volna, így feleltem:*

— Emlékszel-e reám?

Rám nézett. *Láttam rajta, hogy nem emlékezik.*

Adj innom, — *susogta újból.*

De én ehhelyett tovább beszéltem:

— Én vagyok az a kíváncsi, aki Kairóban megvettem tőled a kigyóbotot tíz aranyért. A kigyóbot megelevenedett, csaknem szörnyethaltam ijedtemben. Akkor megint megkerestelek és megint vettem tőled egy kigyót, az is eleven lett, meg is harapott, szerencse, hogy nem volt meg a *méregfoga.* Ismét felkerestelek. Elővettél egy eleven kigyót, megbüvölted, oly merev lett, mint az előbbieket; azt is el akartad adni, de volt annyi eszem, hogy nem távoztam azonnal, — az a kigyó is felelevenült.

A bűvész könnyörögve kért:

— Egy csepp vizet adj!

[*Adok. Ime egy gyűszűnyi.*] (áthúzva — NS.)

— Adok, de mondd meg nekem a titkodat, a Mózes titkát: hogyan teszed meredtté a kígyót?

A bűvészen már alig volt élet; aszott halavány arcza kékülni kezdett. Oda kellett hajolnom hozzá, — hogy megérthessem szavait.

— A titok ez: fogj *naja-haje-kígyót*; vedd ki a méregfogát, nyomd meg ujjaddal a tarkóját és azonnal megmerevedik, de magához fog térni néhány perc múlva; egy nap százszor is bottá változtathatod. Vízet adj! vizet!

A kosarához nyúltam. Benne voltak a kígyók. Mind naja-hajé. A kíváncsiság erősebb volt bennem mint a könnyörület: felkaptam egy kígyót; csapkolódtam, gyűrűket dobált a karom körül, de azért el tudtam fogni a fejét, megnyomtam a tarkóját, abban a pillanatban olyan meredt lett mint a vessző; suhogtattam a nélkül, hogy meghajlott volna; megcsaptam vele a tevémet. A kígyó kettétörött. A tevé elfutott.

Csak akkor gondoltam a vízre. A vizes tömlő a tevé árnyékos oldalán csüggött. Jó időbe került míg el tudtam fogni a megvadult tevét. Lekaptam róla a tömlőt. Vittem a bűvészhez. De bizony nem ivott már. Meg volt halva. Hiába ráztam a vállát. Hiába öntöttem a vizet a szájába. Nem éledt fel többé.

Hát most itt állok előtted kadi, veress a hátamra száz bambuszt, vagy büntess a mint akarsz, csak büntetlen ne bocsáss el, mert száz ördög ordítja a fülemben, hogy bűnös vagyok, *gyilkos vagyok*.

A bölcs kadi lenyomkodta az ujjával a nargil parazsát. *Beleforogott az előtte levő zsiros könyvbe és nyugodtan szólott:*

— A korán mondja: A ki felebarátját a halálos veszedelemből kisegíthetné, de nem segíti ki, az annak gyilkosául tekintessék. Eszerint te gyilkos vagy. Juszuf! Akaszd fel.

A következő percben ott kapálódzott a jámbor muzulmán a száraz fügefafa tetején.

A bölcs Kadi pedig behajtotta a koránt, s mélézva nézte tovább a nargilé füstjének napsugártól aranyozott kékes gomolyait.

II.

Az egri Dobó István Vármúzeum által őrzött Gárdonyi-hagyaték anyagában található Hubay Jenő két levele Gárdonyi Gézához. A leveleket a Zeneakadémia egykori igazgatója Gárdonyi *Argyus királyfi* című tündéres dalművével kapcsolatban intézte az íróhoz.

Hubay Jenő párizsi és brüsszeli tartózkodás után 1886-ban tért vissza Magyarországra, s átvette az akkor megnyíló Zeneakadémia hegedű tanszékének vezetését. Az Európa-szerte ünnepezt virtuóz a magyar zenei élet vezető egyénisége lett. Hubay Jenő mint elismert szaktekintély a Műbarátok Köre zenei bizottságának elnökeként vett

részt a Kör által hirdetett pályázatra beérkezett művek elbírálásában 1890-ben.

Gárdonyi Géza a színpadon elért sikertelenségek után (Zendülés a pokolban, Divatgróf) 1890-ben Szegeden kísérletezett újra színmű-írással. A Műbarátok Köre 200 frankos pályadíját nyerte el az *Árgyrus királyfi* című egyfelvonásos tündéres dalművével. A Műbarátok Köre hozzájárult a mű kinyomtatásához. Ezzel kapcsolatos az első levél, amelyben Hubay Jenő támogatást ígér Gárdonyinak:

Tisztelt Gárdonyi úr!

Becses sorait valamint az átdolgozott szövegekönyvet megkaptam. Szíves ajánlatát, a szövegekönyv kinyomtatására be fogom jelenteni a Kör zenei szakbizottságának; előre köszönöm.

A nevezett cikket (?) már sokkal előbb a Főv. lapoknak ígértem, s így ez alkalommal sajnálatomra nem szolgálhatok Önnek. Szívélyes üdvözlettel maradtam Hubay Jenő. Budapesten, 1891. január 23. 120, Andrassy út.

A szövegekönyvet 1891-ben Szegeden nyomtatták ki. A kinyomtatott szöveg egy példánya ugyancsak megtalálható a Gárdonyi-hagyatékban. A szövegekönyv végén jegyzetként a következőket olvashatjuk: „Szerző a zeneírók kívánságára a ‚Műbarátok Köre‘ zenei bizottságának beleegyezésével a még esetleg zenei szempontból szükséges lényegtelen változtatásokat szívesen megteszi, ha a pályázók eziránt levélben Hubay Jenő úrhoz, mint a bizottság elnökéhez (Budapest, Andrassy út 120. sz.), azután pedig szerzőhöz (Szeged) fordulnak.” Gárdonyi változtatott is a szövegen, amit Hubay Jenő másik levele mutat:

Budapest, 1891. február 16
120, Andrassy út

Tisztelt Gárdonyi úr!

Mellékelve visszaküldöm a szövegekönyvet. Dr. Váradi Antal is átnézte s nagyon szerencsésnek tartja a változtatásokat.

A műbarátok Köre köszönettel fogadja az ön szíves ajánlatát; s csak arra kérem minél előbb juttasson kezemhez 150 példányt, hogy az operapályázat végre kiirathassék. Szíves üdvözlettel maradtam tisztelője Hubay Jenő.

A pályázat sorsa előttem ismeretlen, de Gárdonyi szövegekönyvéhez készült zene is, amelyet *Szerémy Gusztáv* komponált. Szerémy 1894-ben kezdte komponálni a zenét — feltételezhető, hogy a kiírt operapályázatra —, s 1896-ban, januárban fejezte be. Többször felkereste a már akkor Budapesten élő Gárdonyit Felsőerdősor utca 16. szám alatti lakásán, de csak 1896. január 13-án jutott be hozzá a kész zenével, amelyben az író javításokat végzett. Szerémy Gusztáv előadásra is benyújtotta művét, de arra való hivatkozással, hogy az sokba kerülne, elutasították. (Fóthy János: Gárdonyi Géza mint librettista. *Esti Hirlap*, 1957. október 1. II. évfolyam 229. szám.)